

MEĐUNARODNI KULTURNOPOVIJESNI SIMPOZIJ »MOGERSDORF 1986«

U Celju je od 30. lipnja do 4. srpnja 1986. održan tradicionalni kulturno-povijesni simpozij »Mogersdorf« o temi »Utjecaj i učinci tiskarstva i tiskanih djela u panonskom prostoru do jozefinskih reformi«. Organizacija skupa bila je, od postojanja »Mogersdorfa«, po četvrti put povjerena SR Sloveniji, odnosno Mariborskom sveučilištu (Univerza v Mariboru), koja, zajedno sa SR Hrvatskom, austrijskim pokrajinama Gradišćem i Štajerskom, te mađarskom županijom Vas — već osamnaesti put potvrđuje opravdanost ove suradnje.

Gotovo je sigurno da simpozij »Mogersdorf«, s obzirom na kontinuitet trajanja, predstavlja jedinstven primjer evropske međuregionalne kulturne suradnje. Poznato je da kulturna politika čini jednu od dimenzija vanjske politike. A upravo je »Mogersdorf« ogledni obrazac u nastojanju da se na kulturnom planu radi na zajedničkim pothvatima s onim zemljama i pokrajinama koje se svojim geografskim položajem, poviješću i općenito kulturnim nasljeđem, isprepleću. Komplementarnost povijesnih i geografskih povezanosti panonskog prostora pruža mogućnost istraživanja povijesnih tema koje su zajedničke, ali još nedovoljno osvijetljene, ili pak opterećene različitim dubiozama.

Ovogodišnja tema posvećena problemu tiskarstva u panonskom prostoru gotovo je idealno izrazila osnovni smisao simpozija. Jer, tiskarstvo kao djelatnost, i njegova produkcija — knjiga — osnovni su preduvjet za svako povijesno istraživanje. Štoviše, simpozij je pokazao da se spomenutoj temi zbog njezine neiscrpnosti valja ponovo vraćati. Skup je pokušao osvijetliti kakav je, kakva intenziteta i učinka bio put Gutenbergove civilizacije knjige na ovom području. Na temelju iznijetih referata može se zaključiti da je razvoj tiskarstva i tiskane knjige do 18. stoljeća na panonskom prostoru tekao podjednako i u sklopu njegova šireg socijalno-ekonomskog i kulturnog razvoja. Ako znamo kakav je taj razvoj bio, onda bi se najkraće moglo reći da tiskarstvo i produkcija tiskanih djela nisu ni provincijski zaostajali, ni prednjačili u širem evropskom krugu.

Evo kratkog prikaza podnijetih referata:

U uvodnom izlaganju Branko Berčič iz Ljubljane dao je povijesni presjek afirmacije tiskane knjige i tiskarstva u Sloveniji, pri čemu je istakao kako u slovenskom naseljenom prostoru tradicija književne kulture ima svoj dokumentirani trag još u 10. stoljeću. To su različite zbirke srednjovjekovnih knjiga nastale u samostanima, crkvenim središtima, skriptorijima i kod plemićkih obitelji. Potkraj 15. stoljeća mnoge inkunabule dolaze u Sloveniju iz stranih tiskarskih središta, napose iz južne Njemačke i sjeverne Italije. Prve

knjige na slovenskom jeziku tiskane su u njemačkim tiskarskim središtima (Tübingenu, Regensburgu i Wittenbergu), ali od 1575. Janž Mandelc (Johannes Manlius) osniva u Ljubljani prvu tiskaru. Nakon njegova odlaska 1582. bilo je neuspjelih pokušaja obnove tiskarske djelatnosti u Ljubljani, tako da su potrebe za knjigom u slovenskim pokrajinama djelomično zadovoljavali tiskari iz drugih zemalja. Sredinom 17. stoljeća tiskarstvo se razvija u Celovcu (1659), Kranjskoj (1678). Valvasor obnavlja tiskarsku tradiciju u dvorcu Bogenperg, a tiskar Mayr u Ljubljani. Nakon toga otvaraju se mnoge tiskare s obrtnom koncesijom u Celju, Mariboru, Ptuju. Da je opseg tiskarske djelatnosti bio priličan za to doba, svjedoče podaci da su potkraj 18. stoljeća u Ljubljani radile tri tiskare.

Jože Mlinarič iz Maribora govorio je o samostanskim središtima benediktinaca, kartuzijanaca i cistercita u kojima su postojali skriptoriji i gdje se odvijala bogata kulturna aktivnost. Samostani Stična i Kostanjevica, na primjer, opskrbljivali su svoje knjižnice iz pariških i gradačkih tiskara. Rukopisi i knjige iz samostanskih biblioteka svjedoče o duhovnom zanimanju redovnika. Među njima nisu samo djela iz područja teologije, nego i djela iz svih područja dosegnute znanosti: filozofije, povijesti, prirodopisa, medicine, prava i sl. Svakako je značajna činjenica da su spomenuta djela prelazila samostanske zidove i da su služila i laicima.

O utjecaju tiska na razvoj samostalnosti Gradišćanskih Hrvata govorio je Nikola Benčić iz Željeznog. Autor konstatira činjenicu da je još uvijek nejasan odgovor na pitanje koja su tiskana djela Gradišćanski Hrvati donijeli iz stare domovine prije 450 godina. Ipak, sigurno je da su prva tiskana djela nastala u nastojanju da se tadašnji zapadnougarski Hrvati pridobiju za protestantizam. U tom smislu svjedoče hrvatski prijevod jedne latinske postille Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula Istranina 1568, zatim već čuvene »Duszevne peszne« 1609. i 1611. koje je tiskao Mekinich. Koliki je bio njihov učinak na oblikovanje posebne svijesti, ostaje nepoznato. Ipak, autor zaključuje da se može pretpostaviti da je zbog tadašnje vjerske intolerancije značenje tih knjiga bilo maleno. Benčić ističe kako od 1611. cijelo jedno stoljeće ostaje nepoznato po upotrebi knjige. Tek doba baroka donosi poplavu knjiga i tiskanih stvari pretežno religijskog sadržaja. To su, primjerice, Bogovičeva »Hisa zlata«, zatim »Csetvero-versztni duhovni persztan« i »Katekhizmus«. Utjecaj izdavačke djelatnosti bio je nacionalno povezujući unatoč tome što nema djela svjetovnog sadržaja. Revni odgojno-poučni literarni rad, uz bogatu usmenu narodnu književnost položio je temelj nacionalnom osvješćivanju Gradišćanskih Hrvata.

Aleksandar Stipčević iz Zagreba dao je prilog o tiskarstvu i tiskanoj knjizi u sjevernoj Hrvatskoj do kraja 18. stoljeća. Napominjući da se u Primorskoj Hrvatskoj pod neposrednim utjecajem tada najznačajnijeg tiskarskog središta u Evropi — Veneciji — razvila vrlo rano tiskarska djelatnost, u sjevernoj Hrvatskoj prve će se tiskare pojaviti gotovo stoljeće kasnije. Međutim, potreba za tiskanom knjigom i ovdje je bila vrlo rano prisutna. Tako je već 1484. tiskan jedan brevijar u Veneciji za potrebe zagrebačke biskupije. Utjecaj i širenje protestantizma donosi osnivanje tiskara u Nedelišću i Varaždinu potkraj 16. stoljeća. U Zagrebu je prva tiskara proradila tek potkraj

17. stoljeća. Analizom sadržaja tiskanih djela nastalih u spomenutim tiskarama autor je zaključio da je produkcija knjiga na narodnom (kajkavskom) jeziku bila relativno bogata. Postotak laičkih knjiga u odnosu na religijske je također bio velik. Zanimljiva je autorova konstatacija da su svjetovne knjige bile najčešće pučkog karaktera, čak i onda kad su tretirale neku znanstvenu oblast. Isto tako knjižari su bili dobro povezani s njemačkom i austrijskom knjižarskom mrežom, a raspačavane knjige čitali su uglavnom pripadnici višeg i srednjega društvenog sloja. Napokon, iz tiskanih i netiskanih knjižarskih kataloga proizlazi da knjiga iz Dalmacije i Dubrovnika nije pronalazila put do sjeverne Hrvatske. Do ilirskog pokreta te su knjige bile gotovo nepoznate u sjevernoj Hrvatskoj.

Vesna Burić iz Osijeka podnijela je referat o tiskarstvu i knjizi u Slavoniji do kraja 18. stoljeća. Prvu tiskaru u Slavoniji utemeljili su tek 1735. godine u Osijeku franjevci. Knjige su se tiskale na latinskom, hrvatskom i njemačkom jeziku do 1774. kada je odredbom o zabrani rada tiskara bez privilegija ova tiskara zatvorena. Međutim tiskarska djelatnost obnavlja se već 1775. kada uprava grada Osijeka poziva Ivana Martina Divalda iz Budima da uz privilegij otvori tiskaru. Tako je kroz tri generacije obitelj Divald ostvarivala tiskarsku djelatnost. Sadržaji knjiga iz proizvodnje Divaldove tiskare pokazuju da su se štampale većinom teološke rasprave, zatim udžbenici, priručnici, kalendari, oglasi, razne tiskanice. Autorica ističe zaslugu ovog tiskara na populariziranju regionalne slavonske književnosti.

Zanimljivo izlaganje predočio je Gedeon Borsa iz Budimpešte. Ovaj referat posvećen je djelatnosti i životu jednog od najutjecajnijih panonskih tiskara, Mandelcu ili Manliusu (1575—1605) koji je djelovao u vrijeme reformacije. Poznato je da je Manlius u Ljubljani kroz nekoliko godina tiskao velik broj protestantskih knjiga zbog čega je na sebe navukao protivljenje Habsburgovaca. To je bio uzrok njegova odlaska iz Slovenije. Utočište i potporu našao je najprije u Güssingu, današnjem južnom Gradišću u dvorcu grofa Batthyanya gdje tiska knjige već 1582. Autor zatim prikazuje smjer putovanja ovog tiskara po panonskom prostoru i ističe da Manlius nije bio samo putujući tiskar kakvim ga znanost obično prikazuje. Uzrok njegovih čestih selidaba Borsa vidi u nemirnoj prirodi, ali čini se još više i u konfliktu koji je izvirao iz njegova vjerskog uvjerenja. Kao pristaša pravog luteranstva, Manlius se teško prilagođavao kalvinističkom pravcu reformacije, kakav su zastupali pojedini moćni velikaši.

Referat Franza Probstsa iz Željeznog odnosio se na tiskarska središta u Gradišću i njihov utjecaj na panonsku kulturu. U 16. i 17. stoljeću u današnjem Gradišću djeluje šest tiskara, od kojih su četiri izdavale protestantske knjige, a dvije djela koja su služila protureformaciji. Trećina tiskanih knjiga su novolatinski radovi poznatih humanista. Postepeno u taj prostor stupa domaća novolatinska književnost, kasnije i domaća književna djela na hrvatskom, mađarskom i njemačkom jeziku. Autor smatra da je proizvodnja knjiga na domaćim jezicima uvelike pridonijela popularizaciji knjige. Protureformacija je pozatvarala većinu tiskara, a pokatoličeno plemstvo nije otvaralo nove.

Ilona Pavercsik iz Budimpešte prikazala je tiskarstvo i tiskarsku djelatnost u zapadnom Prekodunavlju — na rubu jugozapadne Ugarske.

Protestantsko tiskarstvo i izdavačka djelatnost tog područja nemaju nikakvih veza ni utjecaja na istoku zemlje. Autorica pokazuje kako je tiskarstvo na tom području umnogome ovisilo o materijalnoj potpori veleposjednika: kako su plemići postepeno prihvaćali protureformaciju, tako je slabilo i potpuno prestajalo protestantsko tiskarstvo. Od godine 1670. kada je tiskana posljednja knjiga, prošlo je četrdeset godina do obnove tiskarske djelatnosti. Jedina tiskara s neprekinutim djelovanjem bila je ona u Šopronu. Veliku ulogu u tiskanju knjiga odigrala su sjedišta biskupija (Győr). U ovom radu autorica upozorava na pojave u tiskarstvu koje su zajedničke ili slične pojavama u tiskarstvu susjednih zemalja.

Theodor Graff iz Graza pokušao je prikazati povijesni razvoj štajerskoga knjižnog tiskarstva i njegov utjecaj. Ističući da je u Grazu prva tiskara bila osnovana 1559. godine, autor upozorava na još tri tiskare koje su u istom gradu djelovale u razmaku od četiri desetljeća. Prvi tiskari radili su za plaću za potrebe štajerskih zemaljskih staleža, vladine uredne zemaljskog kneza, te za protestantsku crkvu i njezinu gimnaziju. U vrijeme protureformacije iz Münchena dolazi tiskar Windmanstetter, čija je tiskara imala dugo vremena monopolni položaj u zemlji. Spomenutu tiskaru naslijedio je 1806. Leykam i od nje stvorio poduzeće koje još i danas djeluje pod njegovim imenom.

Na prethodni referat nadovezuje se referat »Novine i časopisi u Štajerskoj od početka do konca 18. stoljeća« koji je podnio Christoph Heinrich B i n d e r iz Graza. Produkcija novina i časopisa u Štajerskoj u svom povijesnom razvoju ide paralelno s cjelokupnim razvojem u cijelom njemačkom govornom prostoru. Preteča novina su tzv. »turske novine« iz 16. stoljeća koje donose vijesti i događaje u okviru sukoba s Turcima. Nakon te pojave, 17. stoljeće ne donosi nikakvu produkciju. Tek 1711. započinje tiskanje prvih novina (»Grätzerisch Europäische Zeitung). Zatim započinje življa novinska djelatnost koju je uglavnom producirao spomenuti Leykam. Časopisi u Štajerskoj imaju najprije zadaću moralnog i poučnog štiva, a kasnije postaju specijalizirani. Za modernizaciju štajerskog novinstva veliku ulogu, smatra autor, ima nadvojvoda Johann.

Posljednji referat podnio je Jaro Dol ar iz Ljubljane. To je zapravo sintetski prikaz sudbine i utjecaja knjige u Sloveniji od Brižinskih spomenika do danas. Za svako stoljeće u povijesti knjige u Slovenaca autor iznosi glavno obilježje. Dakako da je pojačan utjecaj knjige donijela reformacija. Trubarov katekizam snažno utječe na narod, Dalmatinova Biblija također. Protureformaciju autor vidi kao korak natrag jer je po katoličkoj ideologiji pisanu riječ trebala zamijeniti propovijed. Biskupi tada hvale Slovence što su nepismeni — tako su najbolje zaštićeni od hereze! 19. stoljeće je stoljeće uzlaznog utjecaja knjige. Najveća prisutnost knjige osjetila se potkraj prvog svjetskog rata kada su se u visokim nakladama tiskala izdanja Mohorovog društva. Između dva rata velik utjecaj izvršili su socijalisti geslom »znanje je moć«. Knjižnice Radničke komore i Cankarevog društva imale su mnogobrojnu čitalačku publiku.

Zahvaćena problematika, ukratko prikazana, imala je odjeka i u diskusiji. Čini se da je od prezentiranih referata najviše pažnje privukao referat A. Stipčevića. Prvi diskutant O. Pickl zanimao se za podatke o broju pismenih u Hrvatskoj u 18. stoljeću, a istakao je da je za ekonomskog povjesničara vrlo

važan podatak o tiskari u Nedelišću. Tu je bila carinska uprava Ugarske, a i raskrižje putova prema panonskoj ravnici i Jadranu.

J. Bratulić dao je odgovor u vezi s tiskarom u Nedelišću. Smatra da ona nije služila samo za tiskanje protestantskih knjiga, već da je to bila trgovačka tiskara.

W. Lukan postavio je pitanje je li Hrvatska imala kulturnih kontakata s evropskim prostorom, te jesu li postojali kontakti između slovenskih i hrvatskih područja, odnosno je li se u hrvatskim bibliotekama nalazila protestantska literatura.

U svojem izlaganju J. Bratulić je dopunio izlaganje V. Burić a ujedno i odgovarao na postavljena pitanja. Između ostalog, istakao je da su hrvatski protestanti također htjeli pokriti sav prostor tiskajući knjige glagoljicom, ćirilicom i latinicom. Primjerice, u jeziku protestantskog kodeksa postoji kontakt-na sinonimija: jedna riječ se objašnjava drugom (za šire područje).

Na postavljena pitanja iscrpno je također odgovarao i A. Stipčević, a svojevrsnu dopunu ovim izlaganjima dao je D. Pavličević upozorivši na djelo »Povijest knjige« i izložbu »Pisana riječ u Hrvatskoj«.

Sudionici simpozija »Mogersdorf« imali su bogat kulturnoumjetnički program. Organizirane su dvije ekskurzije: posjet rimskoj nekropoli u Šempetru i kraškoj špilji Pikel, te Logarskoj dolini i Titovom Velenju.

Na kraju treba reći da organizatori zaslužuju sve pohvale za postignutu visoku razinu ovog simpozija.

Božena Vranješ-Šoljan

THE 17TH INTERNATIONAL BYZANTINE CONGRESS, WASHINGTON
D. C., AUGUST 3—8, 1986; DUMBARTON OAKS/GEORGETOWN
UNIVERSITY

Od 3. do 8. kolovoza 1986. održan je u Georgetown University 17. kongres bizantologa s više stotina sudionika iz cijeloga svijeta. Kao i prethodni kongresi, koji su se redovno održavali svake četvrte godine, tako je i ovaj nesumnjivo jedan od važnijih znanstvenih i kulturnih skupova koji se održavaju u svijetu.

Rad Kongresa odvijao se u šest sekcija: Kristijanizacija carstva, Transformacija gradskoga života u ranom Bizantu, Bizant i Arapi, Bizant i Slaveni, Retrospektiva i stvaralaštvo u IX. i X. stoljeću, Sredozemni svijet u XIII. stoljeću. Svaka sekcija imala je jutarnje plenarne sjednice s nekoliko većih referata i veći broj poslijepodnevni skupova posvećenih pojedinim temama. Novost u radu bile su rasprave za okruglim stolom s izvanredno zanimljivim temama, koje su okupile najuglednije bizantologe u živahnoj i plodonosnoj diskusiji. Među njima treba spomenuti diskusije o »slobodnim i zavisnim seljacima« i »Bizantu i Slavenima« koje su obuhvatile veći dio dobro poznatih problema koji su u današnje vrijeme u središtu pažnje bizantologa.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje
Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1
Cijena ovog broja iznosi 3000 din.
Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1987.